

**INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA TEXNIKUM PEDAGOG KADRLARINING
MALAKASINI OSHIRISH: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR****Ergasheva Dilafruzbonu Xomidjon qizi***Farg'ona ilg'or kasbiy mahorat texnikumi katta o'qituvchisi**E-mail: giyosovadilafruz17@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada texnikumlarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish kontekstida pedagog kadrlar malakasini oshirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalar sonining ortib borayotgani, ammo aksariyat texnikum o'qituvchilari va ishlab chiqarish ta'lim ustalarining bu borada yetarli tayyorgarlikka ega emasligi muammosi yoritilgan. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar (AQSH, Germaniya, Finlyandiya) tajribasi asosida inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirish, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash va o'quv-uslubiy ta'minotni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, texnikum, pedagog kadrlar, malaka oshirish, alohida ta'lim ehtiyojlari, kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy ta'lim.*

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekistonda alohida ta'lim ehtiyojlari (ATE) bo'lgan yoshlarning kasbiy ta'lim muassasalariga qamrovini kengaytirish bo'yicha jiddiy qadamlar qo'yilmoqda. Imkoniyati cheklangan shaxslar huquqlari to'g'risidagi qonun, 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va boshqa hujjatlar bu borada huquqiy asos yaratdi. Biroq, texnikumlar bu jarayonga psixologik va pedagogik jihatdan hali to'liq tayyor emas. Negaki, ko'pchilik o'qituvchilar va ishlab chiqarish ta'lim ustalari o'z faoliyatida ATE bo'lgan talabalar bilan qanday ishlashni bilmaydilar, maxsus pedagogik bilimlar va amaliy ko'nikmalar yetishmaydi.

Ushbu maqolada aynan texnikum pedagog kadrlarini inklyuziv ta'lim sharoitida malakasini oshirishning hozirgi holati, muammolari va istiqbolli yechimlari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

1. Texnikumlarda inklyuziv ta'limning hozirgi ahvoli: pedagog uchun qiyinchiliklar

O'zbekistonning bir qator texnikumlarida (ayniqsa, Toshkent, Samarqand, Farg'ona shaharlaridagi) ATE bo'lgan talabalar tahsil olmoqda. Bular ko'pincha:

- ✓ tayanch-harakat apparati buzilgan yoshlar;
- ✓ ko'rish va eshitishda nuqsoni bo'lgan talabalar;
- ✓ autizm spektri buzilishi bo'lgan o'quvchilar;
- ✓ o'qishda qiynaladigan (disleksiya, diskalkuliya) talabalar.
- ✓ Texnikum o'qituvchisi odatda o'z fanining mutaxassisi, lekin maxsus pedagogika

va psixologiyadan tayyorgarligi yo'q. Natijada quyidagi muammolar yuzaga keladi:

- ✓ O'qituvchi ATE bo'lgan talabaga qanday yondashishni, darsni qanday moslashtirishni bilmaydi.

✓ Guruhda boshqa talabalar tomonidan inklyuziv talabani rad etish holatlari kuzatiladi, o'qituvchi esa vaziyatni boshqara olmaydi.

Real misol: Samarqand iqtisodiyot va servis texnikumida 3-kursda o'qiydigan Jasurbek (18 yosh) – tayanch-harakati buzilgan, nogironlar aravachasida harakatlanadi.

U “Buxgalteriya hisobi” yo'nalishida o'qiydi. Jasurbekning aytishicha: “O'qituvchilarimning aksariyati menga qanday yordam berishni bilishmaydi. Ba'zida meni darsda umuman ko'rmagandek bo'lishadi. Faqat informatika o'qituvchim menga kompyuterda maxsus klaviatura sozlamalarini o'rnatib berdi va imtihon vaqtini 20 daqiqaga uzaytirdi. O'sha bir ustoz tufayli o'qishni tashlamadim”. Shu misoldan ko'rinadiki, birgina o'qituvchining inklyuziv kompetensiyasi talabaning taqdirini o'zgartirishi mumkin.

✓ Baholash tizimi bir xil – ATE bo'lgan talabaning imkoniyatlaridan kelib chiqib, yengillashtirilgan mezonlar yo'q.

✓ O'quv-uslubiy materiallar (laboratoriya ishlari, amaliy topshiriqlar) moslashtirilmagan.

Bir texnikum o'qituvchisining so'zlariga ko'ra: “Mening guruhimda nogironligi bo'lgan bir qiz bor. Juda aqlli, lekin qo'llari yaxshi ishlamaydi. Chizmachilik darsida unga qanday baho qo'yishni bilmayman. Unga yordam berishga vaqtim ham, bilimim ham yetmaydi”. Bu muammo yolg'iz emas.

2. Xalqaro tajriba: Germaniya va Finlyandiya texnikumlari qanday ishlaydi?

Germaniyada dual ta'lim tizimi doirasidagi Berufsschule (kasbiy maktab) larda ATE bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus yordamchi o'qituvchilar (Integrationshelfer) ajratilgan. Har bir inklyuziv guruhda me'yoriy fan o'qituvchisi bilan birga maxsus pedagog yoki surunkali yordamchi ishlaydi. O'qituvchilar malaka oshirish kurslarida kamida 80 soat inklyuziv kompetensiyalar bo'yicha treningdan o'tadilar.

Germaniyaning Myunxen shahridagi “Berufsschule für Technik” texnikumida autizm spektri buzilishi bo'lgan 17 yoshli Lukas o'qiydi. Unga maxsus yordamchi ajratilgan. Darsdan oldin yordamchi Lukasga bugungi dars rejasini rasm va qisqa yozuvlar bilan tushuntiradi. Dars davomida agar Lukas haddan tashqari shovqindan asabiylasha boshlasa, ular maxsus “sokin xona”ga chiqib, 5-10 daqiqa dam olishadi. Bu tizim tufayli Lukas ikki yildir ki, o'qishni davom ettirmoqda va yil yakunida “Elektr montyori” sertifikatini olishga yaqin.

Finlyandiyada esa har bir kasbiy ta'lim muassasasida “inklyuziv mentor” lavozimi joriy qilingan. Bu mentor darslarga kirib, ATE bo'lgan talabaga bevosita yordam beradi va shu bilan birga fan o'qituvchisiga maslahat beradi. O'qituvchilarning malaka oshirish dasturida “Har xil o'quvchilar – har xil usullar” moduli majburiy hisoblanadi.

AQSHda “Universal Design for Learning” (UDL) yondashuvi keng qo'llaniladi. Bu darsni boshlanishidanoq hamma o'quvchilarga moslab loyihalash demakdir. Masalan, avtomobil mexanikasi darsida qo'l motorikasi cheklangan talaba uchun vintlarni maxsus qisqich yordamida burab qo'yish, ko'rmaydigan talaba uchun detallarni brayl alifbosida belgilash kabi yechimlar mavjud.

3. Texnikum pedagog kadrlarining inklyuziv kompetensiyalari: qanday bo'lishi kerak?

Texnikum o'qituvchisiga 5 oddiy maslahat:

1. Talabani birinchi kuni so'rang: "Sizga qanday yordam kerak? Qanday qilib darsni siz uchun qulay qilishim mumkin?" – bu savolning o'zi ishonch uyg'otadi.

2. Vazifalarni kichik qismlarga bo'ling: Masalan, bir soatlik amaliy topshiriqni 10-12 daqiqalik bosqichlarga ajrating. ATE bo'lgan talabaga har bir bosqichdan keyin qisqa tanaffus bering.

3. Ko'rsatmalarni yozma va og'zaki bering: Agar talaba eshitish yoki diqqatida muammo bo'lsa, aytganingizni doskaga yoki qog'ozga yozib qo'ying.

4. Baholashda moslashuvchan bo'ling: Agar talaba qo'li bilan yozishda qiynalsa, unga kompyuterda yoki ovozli javob berish imkoniyatini bering. Muhimi – bilimni qanday ifodalagani, qanday vosita bilan ifodalagani emas.

5. Guruhdagi boshqa talabalarni tarbiyalang: Inklyuziv talaba haqida "bechora" emas, balki "bizning guruh a'zosi" deb gapiring. Boshqa talabalarni unga yordam berishga undang, lekin majburlamang.

Inklyuziv ta'limda ishlaydigan texnikum o'qituvchisi va ishlab chiqarish ta'lim ustasida quyidagi kompetensiyalar bo'lishi lozim:

Kompetensiya	Mazmuni
Diagnostik	Talabaning imkoniyatlari va cheklovlarini tushuna olish, uning kuchli tomonlarini aniqlash
Moslashtirish	O'quv materiali, topshiriqlar va baholash mezonlarini talabaning holatiga moslab o'zgartira olish
Kommunikativ	ATE bo'lgan talaba bilan samarali muloqot qila olish (masalan, imo-ishora tili asoslari, yozma ko'rsatmalar, oddiy va aniq tilda gapirish)
Hamkorlik	Maxsus pedagog, psixolog, ota-ona va guruhdagi boshqa talabalar bilan birgalikda ishlay olish
Empatik	Talabaning ichki dunyosini his qilish, uni ayblamaslik, sabrli va qo'llab-quvvatlovchi munosabat

Afsuski, bugungi kunda texnikumlarda ishlayotgan ko'plab o'qituvchilarda bu kompetensiyalar juda sust rivojlangan yoki umuman yo'q.

4. Kadrlar malakasini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar

Quyida texnikumlar, Kasbiy ta'limni rivojlantirish instituti va hududiy boshqarmalar uchun aniq, qo'llanilishi mumkin bo'lgan tavsiyalar berilgan:

a) Malaka oshirish dasturlariga "Inklyuziv ta'lim asoslari" modulini kiritish

✓ Hozirgi malaka oshirish kurslari asosan fan metodikasi va raqamli texnologiyalarga qaratilgan. Inklyuziv ta'lim esa ko'pincha bir-ikki soatlik ma'ruza bilan cheklanadi.

✓ Tavsiya: kamida 36 soatlik (3 kredit) amaliyotga yo'naltirilgan modul. Unda real texnikumdagi vaziyatlar (case-study), rolli o'yinlar va ATE bo'lgan talabalar bilan ishlash bo'yicha mikroo'qitishlar bo'lishi kerak.

b) Texnikumlarda "Inklyuziv yordamchi" lavozimini joriy qilish

✓ Har bir texnikumga kamida bitta stavkada maxsus pedagog yoki psixolog-inklyuziv yordamchi berilsa, u darslarga kirib, o'qituvchilarga joyida yordam bera oladi.

✓ Vaqtinchalik imkon bo'lmasa, tuman (shahar) miqyosidagi resurs markazlari orqali "sayyor yordamchi" xizmatini tashkil qilish mumkin.

c) Ishlab chiqarish ta'lim ustalari uchun alohida qisqa kurslar

✓ Ustalar ko'proq amaliyotda ATE bo'lgan talabalar bilan ishlaydi. Ular uchun "Ish joyida inklyuziv yondashuv" – 16 soatlik mini-kurs. Unda: xavfsizlik qoidalari, jihozlarni moslashtirish, oddiy yordamchi vositalardan foydalanish (masalan, bir qo'l bilan ishlashga mo'ljallangan asboblari) o'rgatiladi.

d) Xalqaro sertifikatlash va tajriba almashinuvi

✓ Bir qator xalqaro dasturlar (ERASMUS+, "Inclusive VET", "UNESCO-UNEVOC") inklyuziv kasbiy ta'lim bo'yicha onlayn kurslar va qisqa muddatli stajirovkalar taklif qiladi. Texnikum o'qituvchilarini ushbu dasturlarga yuborish, olgan sertifikatlarini mahalliy malaka oshirish tizimida tan olish lozim.

e) Amaliy qo'llanma va videodarslar yaratish

✓ Har bir kasb (duradgorlik, tikuvchilik, hisobchilik, kompyuter texnikasi, pazandachilik) bo'yicha "ATE bo'lgan talabaga qanday yordam berish kerak" mavzusida qisqa videodarslar tayyorlash. Masalan, "Nogironlar aravachasidagi talaba bilan oshpazlik darsi", "Ko'rmaydigan talabaga kompyuterda ishlashni o'rgatish" kabi.

5. Texnikum rahbarlari va boshqaruvchilar uchun alohida tavsiyalar

Inklyuziv ta'lim faqat o'qituvchining muammosi emas. Texnikum direktori va bo'lim mudirlari ham bu borada tayyor bo'lishi kerak. Shuning uchun:

✓ Direktorlar malakasini oshirish dasturiga "Inklyuziv ta'limni boshqarish" alohida bloki kiritilsin.

✓ Texnikumning moddiy-texnik bazasini inklyuziv talabalar uchun moslashtirish (panduslar, maxsus jihozlar, yorliqlar) bo'yicha "tezkor reja" ishlab chiqilsin.

✓ Har bir texnikumda inklyuziv ta'lim bo'yicha ichki "tez yordam" guruhi tuzilsin (psixolog, maxsus pedagog, metodist, hamshira).

Xulosa

Inklyuziv ta'lim – bu shunchaki qonun talabi emas, balki jamiyatning har bir a'zosiga o'z qobiliyatini ro'yobga chiqarish imkonini beradigan sivilizatsiyalashgan yondashuvdir. Texnikumlar aynan shu yo'lda muhim bosqichdir. Agar bugun texnikum pedagog kadrlari inklyuziv kompetensiyalarni egallamasa, ertaga ATE bo'lgan minglab yoshlar o'z kasbiga ega bo'lmay, chetda qoladi.

Shuning uchun:

✓ Malaka oshirish dasturlarini inklyuziv modullar bilan boyitish;

✓ Texnikumlarda yordamchi xodimlar (maxsus pedagog, mentor) lavozimlarini joriy etish;

✓ Ishlab chiqarish ta'lim ustalariga qisqa amaliy kurslar tashkil qilish;
✓ Xalqaro tajriba va sertifikatlaydigan keng foydalanish
✓ – bularning barchasi bugun, kechiktirmasdan boshlanishi kerak. Faqat shundagina biz “hech kim chetda qolmasin” degan inklyuziv jamiyat sari haqiqiy qadam tashlagan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining “Inklyuziv ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 2021. – 5-bob.
2. Qodirova F.U., Raximova D.N. Kasbiy ta'limda inklyuziv yondashuv: o'qituvchi tayyorlash muammolari // Maxsus pedagogika jurnali. – 2023. – №2. – B. 18–24.
3. Federal Ministry of Education and Research (Germany). Inclusive vocational education and training: Practical guide for teachers. – Berlin, 2021. – 134 p.
4. Finnish National Agency for Education. Special support in vocational education and training. – Helsinki, 2022. – 67 p.
5. UNESCO-UNEVOC. Inclusive TVET: policy and practice. – Bonn, 2020. – 98 p.
6. To'xtayev B.X. Texnikumlarda inklyuziv ta'limni tashkil etishning tashkiliy-pedagogik shartlari // Kasbiy ta'lim. – 2024. – №1. – B. 42–47.